

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Ústav dějin křesťanského umění
Dějiny křesťanského umění

Dana Svobodová

Renesanční portály
na Starém Městě pražském

Bakalářská práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. Martin Zlatohlávek, Ph.D.

Praha 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem „ **Renesanční portály na Starém Městě pražském**“ napsala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů a literatury a že jsem ji nevyužila k získání jiného nebo stejného titulu. Souhlasím s tím, aby práce byla zveřejněna pro účely výzkumu a soukromého studia.

V Praze dne 30. června 2011

Dana Svobodová

Bibliografická citace

Renesanční portály na Starém Městě pražském [rukopis] : bakalářská práce / Dana Svobodová ; vedoucí práce: Martin Zlatohlávek. -- Praha, 2011. -- 64 s.

Anotace

Záměrem bakalářské práce je zmapovat portály, jež vznikly v průběhu renesančního období na území Starého Města pražského. Výběr portálů je proveden s ohledem na vývoj a jejich proměnu v měšťanském domě daného období. V kapitole Historický kontext je zviditelněn vliv panovnického dvora a multikulturního prostředí na tvářnost města. Druhá kapitola vykresluje renesanční podobu Starého Města. Další část se detailněji zabývá strukturou a typem portálu. Na závěr je vypracován seznam renesančních portálů na Starém Městě pražském.

Klíčová slova

portály, průčelí, Staré Město pražské, renesanční architektura, měšťanský dům,

Abstract

Renaissance portales of The Prague Old town

General intention of this bachelor's degree thesis is to plot Prague Old Town portales, originally from the period of Renaissance. Portales have been selected regarding historical development and changing forms and types of those ones of burges' houses in Renaissance Prague. The chapter on "Historical context" traces on how, on one hand Emperor's Court, and on the other multicultural environment influenced the shape of the Town. Chapter the 2nd describes and interprets the over-all look of the inner Old Town in this period. The other part, in a way a conclusion of this work, undertakes a detailed structure and typology of Portal. At the end, thesis tries to list all Renaissance Portales of The Prague Old Town.

Keywords

portales, front, The Prague Old Town, Renaissance architecture, burges houses

Počet znaků 77883

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala své dceři a přátelům za jejich podporu při psaní mé bakalářské práce.

Obsah

Úvod	7
1. Literatura k problematice	9
2. Historický kontext	10
2.1. Panovníci a jejich fundace	10
2.2. Obyvatelé	12
2.3. Město	14
3. Renesanční podoba Starého města	18
4. Vývoj portálů	22
4.1. Pojetí renesančního umění	22
4.2. Tvarová stránka renesanční architektury	22
4.3. Stavební činnost	23
4.4. Materiál a stavební technika	23
4.5. Portál	23
4.5.1. Typy portálů	24
4.5.2. Portály z období rané renesance (asi 1490–1535)	27
4.5.3. Portály z období vrcholné renesance (od roku 1538–1570)	29
4.5.4. Portály z období pozdní renesance – manýristického období (1580–1620)	32
5. Portály Starého Města	34
5.1. Dům U kamenného beránka	34
5.2. Ungelt – palác Granovských	35
5.3. Melantrichův dům	36
5.4. Dům U dvou zlatých medvědů	37
5.5. Dům Stará rychta	38
5.6. Dům U železných dveří	39
5.7. Dům U černého medvěda	40
5.8. Dům U francouzské koruny	40
5.9. Teyflův dům	41
5.10. Dům U Nedvídků	42
5.11. Dům U pěti korun	42
5.12. Dům U Vejvodů	43
5.13. Dům bývalé staroměstské celnice	44
5.14. Dům Buquoyvský	45
Závěr	46
Seznam použité literatury a pramenů	47
Seznam vyobrazení	49
Obrazová příloha	50

Úvod

Cílem bakalářské práce bylo zmapovat renesanční portály, jež pochází z období rané až pozdní renesance a to a půdě Starého Města pražského.

Základním zdrojem literatury byla publikace Emanuela Pocheho, jež mi byla v počátcích práce pomocí v orientaci a výběru portálů na Starém Městě pražském. Reprezentativní výběr portálů je proveden s ohledem na dané období, dále na postižení typů a znaků skupin portálové architektury. Zaměřila jsem se na měšťanskou architekturu, kde renesanční portál tvořil součást průčelí domu na Starém Městě pražském - portály v 16. a na počátku 17. století. Do své práce jsem zařadila portály, ke kterým bylo možno dohledat dostatečné informace.

Bakalářská práce si neklade za cíl detailní popis problematiky portálu, ale spíše jsem se snažila podchytit a posoudit vlivy které měly největší váhu na vznik těchto uměleckých památek na Starém Městě pražském.

Cílem práce není soupis všech renesančních portálů na Starém Městě pražském, ale spíše je koncipována jako snaha o rozšíření tématu, o kterém toho nebylo mnoho napsáno. Do bakalářské práce jsem nezahrnula sakrální a židovskou architekturu a dále jsem se nezabývala torzy portálů.

V kapitole Historický kontext jsem zohledňovala tři úhly pohledu vzhledem k rozdílné historii měst pražských. Tedy za a/ - panovník a jeho vliv na sídelní město, za b/ - obyvatelé a jejich vliv na tvářnost města, a za c/ - město samé a jeho požadavky na život v něm. Záměrem tu nebylo porovnávání dvorského slohu s městkou architekturou, ale spíše podchycení vlivů a inspirace, kterou měla dvorská architektura na měšťanské domy. Pokusila jsem se vyjádřit těmito třemi proudy, co dle mého soudu nejvíce ovlivňovalo živoucí organismus renesanční Prahy.

V kapitole Renesanční podoba Starého města jsem zúžila zorný úhel pohledu na Staré Město a pokusila jsem se slovy vykreslit obraz proměn z gotického základu do další vývojové etapy renesance.

Kapitola Vývoj portálů seznamuje se základními architektonickými prvky a s renesančním vkladem, který pracuje nejen s ideou, ale především s hmotou, té dává právo na samostatné uplatnění. Blíže se tu seznámíme s pojmem portál z hlediska významového i architektonického. Zaměřila jsem se na podstatu a tvarovou stránku renesančního umění, dále jen na základní popis používaného materiálu. Pojem portálu a základní typy, které byly stavěny již v antice.

Další částí práce je detailní popis význačných portálů na stavbách Starého Města pražského, které jsou řazeny chronologicky.

1. Literatura k problematice

Literatury k danému tématu je velmi poskrovnu. Ucelenější práci, která byla napsána v padesátých letech 20. století Emanuelem Pochem, je kniha Pražské portály. Autor v ní zpracovává pražské portály od doby románské až po období barokní. Ze staroměstské portální architektury je prezentováno sedm významných portálů.

Kniha Umělecké památky Prahy - Staré Město, Josefov, jejímž editorem je Pavel Vlček, zpracovává systematicky vznik, vývoj a přestavbu každého domu na Starém Městě. O architektonickém a urbanistickém vývoji Starého Města pražského hlouběji vypovídá rozsáhlá kniha Dobroslava Líbala a Jana Muka z roku 1996. Autoři v ní mapují Staré Město od raného středověku po současnost. V kapitole o renesančním období upozorňují na významné renesanční portály na Starém Městě.

Další významnou práci pojednávající o renesanční architektuře v Čechách napsal Ivan Prokop Muchka. Zde je velmi cenný popis základních typů portálů a detailnější rozbor čtyř renesančních portálů na Starém Městě pražském.

Architektura české renesance od Evy Šamánkové je zaměřena na českou renesanci v hlubším kontextu vnějších vlivů.

Publikace Bohuslava Syrového si klade za cíl vytvořit komplexní dílo v širším měřítku. Charakterizuje politicko-hospodářské a sociologické poměry v dané oblasti v určité historické etapě, jež souvisí s architekturou.

Další knihou jsou Dějiny Prahy od Jana P. Kučery, jenž se pokouší podat pražské dějiny jako autonomní problém, z toho důvodu se pozornost koncentrovala zvláště na vnitřní vývoj pražského souměstí.

Jinak veškerá literatura se daného tématu dotýká jen okrajově či doplňuje.

2. Historický kontext

2.1. Panovníci a jejich fundace

Praha roku 1485 prodělala obdivuhodnou proměnu z města gotického na město renesanční, pod vládou **Vladislava Jagellonského** (1471-1516), který přenesl své královské sídlo z Králova dvora na Starém Městě pražském na Pražský hrad.¹ Opuštěný Hrad potřeboval rozsáhlých oprav a úprav. Vladislav chtěl „vybudovat hrad ke slávě a potěšení svému i potomcích českých králů.“² Jedním z největších stavebních počinů na konci 15. století byla stavba Vladislavského sálu na Pražském hradě.

Královský architekt **Benedikt Ried** se zhostil tohoto náročného úkolu se ctí, když skvostně zaklenul Vladislavský sál a vnesl nové renesanční prvky na okna a portály.³ Projektoval stavbu severního a jižního (Ludvíkova) křídla Starého paláce.⁴ Podílel se pravděpodobně H. Spieszem na stavbě královské oratoře v chrámu sv. Víta (1493). Dále vybudoval tři nové dělové věže - Daliborku, Bílou věž a Mihulku. Po přenesení královského sídla čekal Králův dvůr na Starém Městě postupný zánik. Pražský hrad opět přestal být královským sídlem, když Vladislav II. získal v roce 1490 uherskou korunu a podmínkou toho bylo přesídlení do Budína. Stavební činnost na Pražském hradě však neustávala ani za krále **Ludvíka** (1516-1526); obdobně jako jeho otec i on musel pobývat v Budíně. Praha zůstala sídelním městem bez panovníka.⁵

Ferdinand I. Habsburský (1526-1564) dosedl na trůn panovník, který si do českého prostředí, ovládaného po léta sebevědomými a mocnými stavy, přinášel program pevné centrální vlády.⁶

¹ Vladislavovo rozhodnutí bylo vedeno politickou situací, kdy se střetli v otevřeném boji roku 1483 kališníci s katolíky.

² Psáno Jindřichovi Z Hradce roku 1504.

³ SYROVÝ 1977, 251.

⁴ Riedovým nejprogresivnějším ztvárněním slohových principů italského quattrocenta. HOŘEJŠÍ 1984, 507

⁵ KUČERA 1997, 276.

⁶ Ferdinand I. při své volbě přislíbil respektování stavovských práv, dále se zavázal vládnout zemi z Prahy.

Do hradního areálu přinesl panovník renesanční architekturu, ne jen s ojedinělými prvky, nýbrž celou kompozici, koncipovanou a uskutečněnou italskými staviteli ve velkorysé stavbě Královského letohrádku.⁷ Architekt **Paulo della Stella** přichází se svými 13 kameníky roku 1538 s již vypracovaným projektem do Prahy.⁸ Stella byl v tomto období hlavním královským stavitelem, po něm tuto funkci zastávali i další Italové.⁹ Složitý stavební vývoj letohrádku, přerušovaný po požáru hradu roku 1541 byl dokončen již v pozdně manýristickém palladianistickém stylu roku 1563 podle projektu císařského dvorského stavitele **Bonifáce Wohlmuta**, který byl povolán z Vídně do Prahy, aby se ujal i jiných úkolů. Například projektoval Sněmovní síň Pražského hradu (1554), postavil hudební krucht v chrámu sv. Víta (1557), zúčastnil se dostavby letohrádku Hvězda.¹⁰

Za Ferdinandova nástupce **Maxmiliána II.** (1564-1576) byly většinou dokončovány rozestavěné stavby, ale také vznikly dvě novostavby postavené rovněž dvorským stavitelem Bonifácem Wohlmutem. V letech 1567-1569 byla postavena Míčovna a v 80 letech 16. století kaple sv. Vojtěcha na Pražském hradě.¹¹

Doba vlády **Rudolfa II.** (1575-1611) přináší nejvýznamnější stavební podniky 16. století, kdy se vrací Praze sláva císařského města. Uměnímilovný císař a jeho dvorský okruh přitahuje řemeslníky a umělce všech žánrů. Výraznou proměnou prochází Pražský hrad. Rudolfovou ambicí bylo utvořit koncipovaný komplex ze značně nesourodé směti paláců, roubených a hrázděných budov. Postupným sjednocením parcel vznikl dodnes do značné míry respektovaný půdorysný rozvrh celého komplexu.¹² Dvorské umění Rudolfa II. na konci 16. století a na začátku 17. století vytvořilo centrum výtvarného manýrismu, vysokých kvalit a originality. Estetické a slohové normy charakterizoval Max Dvořák jako subjektivismus duchovního obsahu.¹³ Ve službách panovníka po Wohlmutovi působila řada italských stavitelů. Například: **Giovanni Gargioli** původem z Toskány, který navrhl

⁷ JANÁČEK 1983, 162.

⁸ KIBIC 1983, 66.

⁹ Urlico Aostall (1570-1586), Giovanni Gargioli (1586-1608) a Giovanni Maria Filippi (1608-1616).

¹⁰ MALIVA 2001, 68.

¹¹ KIBIC 1983, 69.

¹² Opus italicum 2001, 19.

¹³ POCHE 1988, 258.

grottu Císařského mlýna v Praze Bubenči (kolem 1590), z Říma byl povolán **Giovanni Maria Filippi**, který se stal patrně nejvýznamnějším stavitelem Rudolfovy doby (Španělský sál vystavěl roku 1602-1606).¹⁴

Nejvýznamnějšími stavebníky byl královský dvůr a vysoká šlechta. Oba vládnoucí rody, Jagellonci i Habsburkové přišli do styku s italskou renesancí. Po celé renesanční období probíhala na Pražském hradě intenzivní stavební činnost.¹⁵ Dvorská architektura byla vzorem a inspirací pro bohaté měšťany na Starém Městě pražském.

2.2. Obyvatelé

Praha, hlavní město Českého království byla ve středověku významnou metropolí Evropy i co se do počtu obyvatel týká. Avšak v předbělohorské době hlavní město obstálo už jen v prostoru středoevropském. I když po celé 16. století trval populační růst, počet obyvatel sice vzrostl na 60 tisíc a s tím se zvětšoval počet domů, Praha však už nikdy nedohnala Londýn nebo Neapol. Pro porovnání uveďme, že roku 1567 mělo Staré Město přibližně 946 domů, Nové Město 1145 domů a Malá Strana zhruba 161.¹⁶

Příčin mohlo být několik, jednak ekonomické, politické a v neposlední řadě husitská revoluce, která způsobila neblahou izolaci Prahy. Také hladomory a epidemie se Praze nevyhnuly. Nejtěživější hladomory udeřily v poslední třetině 16. století. První byl spojen s velikou povodní (1570), druhý, mnohem horší hladomor zaútočil na konci roku 1591. Mor „pražský“ si v roce 1582 vyžádal na 30 tisíc obětí, během 16. století jich přišlo ještě sedm. Mor přinášel do města smrt a také naprosto rozvrátil jeho řád, zavládl chaos a panika.

¹⁴ MALIVA 2001, 72.

¹⁵ KIBIC 1983, 62.

¹⁶ KUČERA 1997, 298.

Sociální struktura obyvatel mezi městy byla značně rozdílná. Jako nejchudší, Nové Město nemělo mnoho bohatých obyvatel, ale za to tu bylo snažší získat měšťanství. Plnoprávní měšťané, tedy majitelé domů byli v pražském obyvatelstvu zastoupeni v menšině. Na konci 16. století žilo ve všech pražských městech asi 18 tisíc měšťanů.¹⁷ Pražské měšťanstvo (hlavně jeho střední vrstva), bylo hybatelem politického i hospodářského života souměstí. Tato početnější i vlivnější střední vrstva měšťanstva byla tvořena inteligenci - od písařů počínaje po učence, učitele, právníky a umělce konče.

Nejpočetnější vrstvu pražského obyvatelstva na Starém a Novém Městě po celé předbělohorské období tvořili řemeslníci.¹⁸ Až do 17. století velmi lpěli na cechovní struktuře a dodržování jejích tradic. Cechovní organizace zajišťovala určitou stabilitu se svými pravidly a rituály, ale zároveň už ve 2. polovině 16. století se stává určitou hospodářskou brzdou rozvoje. Pravidla a privilegia cechů nedokázala reagovat na změny ve společnosti a neuměla čelit narůstající konkurenci. Tento velký strach z konkurenceschopnosti vzrůstajících se pražských židů jí podvazovaly ruce k aktivitě výrobní i obchodní. Obrácená strana mince v lpění na pravidlech představovala sociální jistoty svých členů. Zajišťovala peněžitou podporu v době nemoci nebo podporu vdov a sirotků. Tím, že cechy lpěly na sociální stabilitě, se dostávaly do hlubokého rozporu s obecným ekonomickým vývojem.¹⁹

Praha byla všeobecně považována za nábožensky tolerantní a kosmopolitní metropoli.²⁰ Důležitou vrstvu obyvatelstva tvořili **cizinci**. Ti přicházeli na konci 15. století a ve větší vlně pak v polovině 16. století. Převážně to byli Němci, kteří se v pražských městech chtěli usadit. Po získání měšťanství, brzy patřili mezi nejpodnikavější obyvatele a postupem času se domohli značného majetku. Další výraznou skupinou mezi cizinci v předbělohorské Praze byli Vlaši. Zatímco na sklonku 15. století nacházíme v Praze trvale usazeného pouze

¹⁷ Největší rozdíl můžeme vidět na levobřežní Praze, kde na Menším Městě (Malá Strana) měla paláce šlechta a úředníci, zatímco na Hradčanech byla sociální skladba početnější ve služebnictvu a hradních zaměstnancích.

¹⁸ Na konci 16. století bylo na Starém Městě 43 cechů, které sdružovaly 52 různých živností.

¹⁹ KUČERA 1997, 310.

²⁰ KAŠPAROVÁ 2010, 83.

jediného italského kameníka, s nástupem Habsburků na český trůn jejich počet kvapem narůstá (kolem roku 1600 asi na 400).²¹ Tato výrazná vrstva obyvatel, byla sice v menším poměru vzhledem k německým přistěhovalcům, zato však více ovlivnila pražské prostředí. Skupina zedníků a kameníků přichází se svým campomaestrem do Prahy na stavbu letohrádku v Královské zahradě. Vlaši nejen, že byli odborníky na paláce, ale také uměli stavět i mlýny, pivovary či sýpky. Svým umem si brzy získali uznání. Můžeme říci, že zásluhou vlašských stavitelů, zedníků a kameníků se Praha proměnila v město renesanční. Je zajímavé, že Vlaši se nepokoušeli o asimilaci (mnozí se každým rokem vraceli do vlasti) na rozdíl od Němců (kteří měli vstřícný přístup k češtině a náboženské utrakvistické prostředí jim bylo blízké), a přesto na Starém Městě při kostele sv. Salvátora vznikla mariánská kongregace (1573) určená především pro Italy.²² Katolictví Italů bylo bariérou pro většinu Pražanů.

Nový příliv cizinců do města souvisel s rozhodnutím Rudolfa II., o přenesení své císařské rezidence do Prahy. Komplikovaná a nepřehledná náboženská situace pomáhala k snadnému usazování cizinců.²³ Tyto příhodné podmínky využili Italové, kteří se uplatnili hlavně ve stavebnictví, Němci pak v nejrůznějších řemeslech a v obchodě a také ustavičně vzrůstal počet Španělů, kteří byli v císařských službách. Struktura města se začala postupně měnit, v mezinárodní prostředí, kde také docházelo k ústupkům vůči pravidlům - cizinci se stávali dokonce cechmistry.²⁴

2.3. Město

Městské prostředí, které je kulturně i hospodářsky zajištěné, může novému slohovému umění poskytnout prostor, k plné realizaci.²⁵ Staré Město pražské se mohlo zařadit mezi nejbohatší feudální majitele půdy.

²¹ KUČERA 1997, 307.

²² Opus italicum 2001, 13.

²³ FUČÍKOVÁ 1988, 30.

²⁴ KUČERA 1997, 308.

²⁵ ŠAMÁNKOVÁ 1971, 103.

Prostorové souvislosti ovlivňovala geomorfologická situace Starého Města, jež bylo utvářeno říčními nivy a přilehlými terasami. Ty byly historicky osídleny nejdříve. Roztroušené sídelní jednotky se soustřeďovaly v okolí obchodních cest a v blízkosti tržiště. Ve 12. století se osídlení relativně zhušťovalo.

Zásadní zlom v charakteru města a jeho následnou expanzí je spojen s vybudováním hradeb kolem Starého města po roce 1230.

Již od 12. století vedla nejdůležitější uliční síť z tržiště (Staroměstského nám.) Kaprovou ke klárovskému brodu, Dlouhou ulicí přes Jílskou k maninskému brodu, Vejvodovou nebo Melantrichovou na Vyšehrad a Celetná ulice vedla na východ. Hradby neodmyslitelně patřily k městu, vlastně činily město městem. Stejně jako brány se těšily úctě a symbolizovaly pýchu měšťanů i jejich bezpečnost. Město se od okolí oddělovalo nejen hradbou, ale také příkopem a parkánem.²⁶

Pražská města představovala samostatné jednotky urbanistické i správní. To sebou přinášelo soupeřivost a spory, které byly takřka logické. Mezi městy se více stupňovaly rozdíly ekonomické, politické a z nich vyplývající sociální a mentální.²⁷ Nejvíce mezi sebou soupeřilo Staré Město s Novým Městem, hlavně proto, že Staré Město bylo nebohatší, kdežto Nové Město nejchudší.²⁸

Tvář města v 16. století nebyla pochopitelně dána jen honosnými stavbami. Většina domů byla obyčejná. Nejlepší domy dvou až třípatrové bývaly na nejlepších místech, tedy na náměstích, hlavních ulicích, nebo co nejbližší u nich. V odlehlejších čtvrtích se krčily nízké domky, nebo příbytky tlačící se na hradební zeď. Do měšťanských domů byly vsazovány větší okna, stále častěji zasklená.

V Praze také bylo postaveno mnoho budov nebytových. Pro činnost obchodní a řemeslnou se zřizovaly nákladnické domy, sladovny, kovárny. Velkou novinku představovala budova stanice habsburské státní pošty zřízena roku 1527 (buď na

²⁶ Dnešní ulice Příkopy, tam se nacházel příkop mezi Starým a Novým Městem.

²⁷ Politické rozdíly mezi konzervativismem Starého Města a radikalismem Nového Města.

²⁸ Rozdíly mezi městy se dají zjistit, z hlediska cen domů.

Hradčanech, nebo na Malostranském náměstí). Existovaly i veřejné míčovny, například na Starém Městě v čp. 745.

Město potřebovalo i špitály, pražská města jich měla jedenáct. Na Starém Městě v první třetině 16. století křížovníci s červenou hvězdou přestavěli svůj špitál u Karlova mostu. V tomtéž období Staroměstští založili nový městský špitál sv. Pavla. Sdružení pražských italských přistěhovalců (Vlašská kongregace) v roce 1602 postavila svůj špitál a sirotčinec v dnešní Vlašské ulici. Největší špitál v Praze byl postaven těsně před rokem 1620 Milosrdných bratří na Starém Městě. Pomoc v něm hlavně hledala městská chudina nehledě na regionální původ či konfesijní příslušnost.²⁹

První veřejný vodovod vzniká s Novým Městem pražským (1348) jehož dřevěné potrubí zásobuje kašny na Koňském a Dobytčím trhu. V roce 1489 je postavena Staroměstská vodárna, která z Vltavy zásobovala vodou celé Staré Město. Další vodárna vznikla na Novém Městě pod Zderazem roku 1495 (Žofín), voda samospádem zásobuje Nové i Staré Město. Další vodárenská věž, která stávala u Karlova mostu, se nezachovala. Z vodárenských věží je voda vedena potrubím (obvykle dřevěné) k městským kašnám (na zvláštní povolení mohla téci až do domu). Staré Město se mohlo od roku 1593 chlubit renesančním skvostem postaveného z mramoru tzv. Krocínova kašna. Ta byla zbourána roku 1861.

Ani během 16. století se Pražanům nepodařilo vyřešit dláždění města, kdy prašné a blátivé ulice patřily k jeho velkým neduhům. To se týkalo i bohatého Starého Města, i když náměstí a hlavní ulice byly vydlážděny. Mezi Betlémským náměstím a Vltavou dlažba chyběla, tato část zůstávala velkým smetištěm. Pozvolna dlažby přibývalo, kupodivu nikoliv na naléhání měšťanů, nýbrž panovníka. Nákladnost dlažby určovala cena kamene a ta byla dána dostupností.³⁰

²⁹ KUČERA 1997, 308.

³⁰ KUČERA 1997, 296.

Pražská města po celou první polovinu 16. století stíhal požár za požárem.³¹ S největší silou udeřil v roce 1541 jako Velký oheň pražský, který propukl na Malostranském náměstí a rozšířil se nejen po Malé Straně, též na Hradčany a Hrad. Oheň byl nevídaně pustošivý a stal se nechtěnou podporou stavební činnosti.³²

³¹ Přípomínkou jsou i názvy: Na Pohořelci, Spálená ulice.

³² Pražští stavebníci se po celé 16. století potýkají s nedostatkem dřeva.

3. Renesanční podoba Starého města

Přechod mezi gotickým slohem a renesancí se v našem kulturním prostředí jeví jako výrazný zlom. Zatímco gotika převládla v Praze více než (čtvrt tisíciletí) tři století, období renesance a manýrismu se udrželo v Praze maximálně jeden a čtvrt století. V Praze se renesance za vlády jagellonských králů projevovala jen zprostředkovaně, a to pouze sporadickými díly dvorské huti, jejíž kameníci přišli patrně z Uher, kde se nejranější renesanční tradice objevovala již za vlády Matyáše Korvína. Velký podíl na urychlení nástupu renesance u nás mělo jistě světové postavení Habsburků a jejich úzké vztahy k Itálii, ale také sílící humanistické zájmy významných českých a moravských panských rodů. Renesance se v Praze brzy rozšířila a znatelně proměnila podobu města.

Významným mezníkem a podnětem ke stavební činnosti na levém břehu Vltavy byl ničující požár Malé Strany a Hradčan v roce 1541. Renesance se rozvíjela velmi výrazně i na pravém břehu řeky, a to zejména v rudolfínské době a v posledních letech před třicetiletou válkou.

Mohlo by se zdát, že se Malá Strana i Hradčany ocitnou ve středu architektonického dění, ale význačné postavení si v období renesance a manýrismu udrželo také Staré Město. Na rozdíl od Nového Města tam pro výstavbu nových domů a paláců nebylo už téměř žádné volné místo, přesto se nový sloh významně zapsal do podoby Starého Města zejména díky měšťanům. Prvním známým dokladem renesančního období je částečná úprava Staroměstské radnice, jež probíhala kolem roku 1525. Při těchto úpravách bylo na jižním průčelí vsazeno bohatě členěné okno, nad nímž se nachází vlys kladí, jež obsahuje proslulý nápis Praga caput regni. Nápis se vztahuje na Staré Město a vyjadřuje vědomí jeho nadřazenosti v rámci pražských měst. Na stavbě radnice nejspíše pracovala dvorská huť Benedikta Rieda.

Vliv dvorské huti se projevil zejména na stavbách měšťanských domů, v rámci nichž dosáhla renesance na Starém Městě nejširšího uplatnění.³³ Nejstarším dokladem (tohoto rozvoje, působení?) na Starém Městě je edikulový portál z roku 1531 v domě „U kamenného beránka“ čp. 551. Tímto portálem se vstupovalo do síně, jež je zaklenuta na střední sloup a lze ji považovat za nejstarší raně renesanční domovní síň na území Prahy.

Vliv severní Itálie je znatelný na jedinečném členění oken prvního poschodí hlavního průčelí domu čp. 510 v Havelské ulici, jež pochází z doby kolem roku 1537. Raná renesance pronikla brzy i na území židovského města, kde byla v roce 1535 dokončena Pinkasova synagoga.

Uvedené znaky rané renesance měly jen omezenou působivost. Významná změna nastala již v pozdní druhé čtvrtině 16. století, kdy se nejdůležitějším urbanistickým a architektonickým výrazem staly štíty a atiky.³⁴ Důležitou úlohu sehrála nepochybně také návaznost na předcházející gotické štíty, na něž navazovalo užívání nových typů atik a štítů. Ze severoitalské fortifikační architektury byly převzaty štíty obloučkové a s vlašťovými ocasy, jejichž nejznámější příklady uplatnění najdeme ve dvou pernštejnských městech, Novém Městě nad Metují a Pardubicích. Toto východočeské výtvarné pojetí štítů se zajímavým způsobem uplatnilo právě na Starém Městě pražském. Podobný příklad štítu se nacházel na průčelí dnes již zaniklého domu „U tří trubek“ na Staroměstském náměstí (čp. 933) někdy ve 2. čtvrtině 16. stol. Na gotické budově Týnské školy čp. 604 nacházíme i v dnešní době vynikající uplatnění atiky s obloučkovými štíty. Takovéto zakončení průčelí se objevilo i na zbarokizovaném průčelí domu „Na kamenci“ čp. 478. Štíty je možno považovat za nejvýraznější motiv renesančního období. Před polovinou 16. století se již renesance začala uplatňovat nejen v exteriérech, ale také v interiérech, kde byla řada prostor přeměněna vložením kleneb, někdy se střední podporou.

³³ VLČEK 1996, 27.

³⁴ Původ štítů a atik nacházíme opět v severní Itálii.

Druhé vývojové období renesance se na Starém Městě rozvinulo kolem roku 1560. Bylo charakteristické zobecněním slohového projevu a zvyšující se výtvarnou kvalitou. Důležitým příkladem této fáze je dům Granovských v Týně čp. 639–640, jenž je datován lety 1559 a 1560. Tato renesanční stavba byla dílem umělců dvorské huti, díky spřízněnosti s králem Ferdinandem I.

Nedochování některých významných staveb ztěžuje důkladnější poznání renesančních architektonických proměn na Starém Městě pražském. Významnou stavbou byl například dům knihtiskaře Jiřího Melantricha z Aventina čp. 471 z doby po roce 1563, jenž byl zbořen v důsledku asanačních úprav. Jen z části dochovaný hlavní edikulový portál je prvním příkladem rozvinuté vchodové architektury. Směrem do dvora se nacházela dvoupatrová loggie. V 60. letech došlo k zobecnění renesančně pojaté domovní zástavby Starého Města. Deset let po požáru Židovského města, jenž propukl v roce 1567, byla zahájena přestavba radnice spojené přímo s Vysokou synagogou.

V porovnání s levobřežní zástavbou byly na Starém Městě šlechtické paláce nejprve vzácností. Výjimkou byl Trčkovský palác, postavený v šedesátých letech 16. století. Prvním příkladem jinak malé stavební aktivity církve byla dominikánská úprava kláštera Na Františku. Na rozparcelovaných pozemcích zde vznikla malá čtvrť, která představuje největší renesanční urbanistickou proměnu na Staroměstském břehu. Na začátku 17. století bylo vybudováno basilikální trojlodí kostela sv. Salvátora (1600–1601), jehož umělecky nejpozoruhodnější součástí je trojice portálů na západním průčelí.³⁵ Při kostele byla vystavěna Vlašská kaple, jejíž umělecká koncepce byla přinesena do Prahy přímo z Itálie. Její jedinečné architektonické řešení je možno považovat za projev evropského významu.

Během třetí čtvrtiny 16. století došlo k významné renesanční přeměně starší zástavby, kdy bylo mnoho gotických domů zvýšeno na dvoupatrové, méně často byly stavěny i novostavby o třech patrech. Renesanční domy zdobí geometrická a figurální sgrafita na průčelí, jež člení fasádu rytmizovanou sdruženými okny a doplněnou renesančními portály.

³⁵ Střední edikulový portál s plastikami andělů ležících na šikmých ramenech trojúhelného nástavce je v Praze ojedinělým příkladem pozdní florentské renesance.

Průčelí domu byla završena rozmanitými štíty.³⁶ Interiéry domů byly dispozičně přizpůsobovány novým podmínkám. Prostory byly zaklenuty a jednotlivá podlaží propojovala vřetenovitá schodiště.³⁷ Nově se začaly do staveb vkládat zděné krby a komíny. Součástí dvorů se stávaly pavlače na krakorcích, loggie³⁸ či arkádové chodby.³⁹ Tyto stavební změny přispěly nejen ke zvýšení obytnosti domu, ale i k jeho ohnivzdornosti. V porovnání s ostatními pražskými čtvrtěmi převažovaly na Starém Městě přestavby gotických budov.

17. století nastolilo znamení monumentalizace se sílícími kvalitativními tendencemi. Dokládá to např. dům bohatého kupce Jana Teyvela (čp. 463), který má charakter paláce. Nádvoří lemují půlkruhové arkády. Teyflovský dům představuje nejvýznamnější manýristickou architekturu pravobřežní Prahy. Stylová proměna raného 17. století se projevila v řešení štítů vrcholících rozeklanými frontony.⁴⁰ Nesporně nepůsobivějším architektonickým dílem 2. desetiletí 17. století je přestavba monumentálního domu „U pěti korun“ čp. 465 v Melantrichově ulici.⁴¹ Poslední monumentální stavba pražského manýrismu se uskutečnila v Židovském Městě, nepřežila však asanaci. Byl to palác Jakuba Baševiho v Maislově ulici z let 1621-162.

³⁶ Hlavní ozdobou domu U minuty čp. 3, jehož renesanční přestavba byla zahájena 1564, jsou figurální sgrafita na průčelí do náměstí z osmdesátých let 16. století s náměty biblickými, mytologickými i legendárními.

³⁷ Dům v Karlově ulici čp. 145.

³⁸ Architektonická koncepce dvorní loggie přední budovy domu U dvou zlatých medvědů nemá v samotné Praze obdoby.

³⁹ Nejnápadnějším znakem renesančního urbanismu a architektury Starého Města byly dvorní loggie, arkádové chodby a atiky. Mezi první arkádové stavby patří dům Granovský z Granova v Týně (čp. 639, 640), dům U dvou zlatých medvědů (čp. 475), dům U pěti korun v Melantrichově ulici (čp. 465), Kamenný beránek na Staroměstském náměstí, dům U zlatého stromu v Dlouhé ulici (čp. 729) a především dům kupce Jana Teyfela (čp. 463).

⁴⁰ Tak je tomu např. na vysokém průčelí domu „U kamenného beránka“ čp. 551 či „U zlatého prstenu“ čp. 630.

⁴¹ Vznosnému třípatrovému průčelí odpovídá velkolepý bosovaný portál s nádhernými vstupními vraty. Průčelí vrcholí trojdílným štítem s manýristickými prvky.

4. Vývoj portálů

4.1. Pojetí renesančního umění

Vědomé odklonění od gotiky, tvorba novým způsobem, negotickým. Pro gotické umění je důležitý princip odhmotnění, naproti tomu renesance hmotu respektuje, a proto vytváří tvary jejím přidáváním, nikoliv ubíráním.⁴² Architektonická hmota již nemá být pohledově neurčitě a nepřesně vymezena (opěrné pilíře, oblouky).

Nová renesanční architektura, její hmota i prostor, měly být určitěji tvarově, a tím i tedy pohledově vymezeny a svou přiznanou a mnohdy zdůrazněnou hmotou měly v divákovi vyvolat a zesílit vědomí pozemského života a jeho smyslu.⁴³ Architektura měla vzbuzovat konstrukční jistoty, statického klidu a rovnováhy ale i lidského sebevědomí.

V raném období renesance se proto uplatňuje hledání, pokusy a vynalézavost, které se projeví i v uvolněném zacházení s antickým tvaroslovím a které mělo v zápětí vliv na prudký rozvoj architektury: kompozice a vazby tvarů a hmot i prostorů, prověřené na jedné stavbě, byly v zápětí jinde pozměněny a byly hledány nové a nové výrazové možnosti. Také proto se renesanční architektura za necelých 200 let proměnila v architekturu barokní.⁴⁴

4.2. Tvarová stránka renesanční architektury

V duchu humanistických snah byly hledány nové způsoby, jak vyjádřit společenskou závažnost určitých budov a také statické spojitosti ve stavebním díle. A tak byly nalézány nové tvary, které byly schopny toto vše tlumočit. Dospívá se k názoru, že tak, jak musí být vnitřní síly ve stavebním díle v rovnováze, měly by být v rovnováze i tvary, které vyjadřují tuto protikladnost vnitřních sil. Kromě toho byly hledány znaky klasické. Tvary, kterými měla být tato vyváženost vyjádřena, musely být jasné a určité.⁴⁵ Nástup nového slohového

⁴² ŠAMÁNKOVÁ 1961,16.

⁴³ Novověcí umělci hledají poučení spíše v antice než v umění románském; jednak tomu přispělo římské architektonické dědictví, ale hlavně touha po „lidštějším umění“. Také byl nalezen rukopis římského architekta Vitruvia (r.1415). A tak se renesance stala jedním z historismů.

⁴⁴ SYROVÝ 1987, 213.

⁴⁵ Přesto však v kanelování sloupů můžeme cítit jistou kontinuitu s vertikalizujícími tendencemi středověku a příbuznost s profilacemi gotických přípor.

cítění se zcela novým aparátem tvarů je už na samotných počátcích velmi rozhodný a důrazný.⁴⁶ Tlaky jsou vyrovnávány prostou podporou, sloupem, pilířem a srostlicí pilíře se sloupem.

4.3. Stavební činnost

Nové renesanční tvary postupně přejímala i města. Nicméně zde bylo velmi obtížně uplatňováno nové tvarosloví. Úzké a hluboké středověké parcely nedovolovaly zásadní změny v dispozici. Jen tam, kde došlo ke spojení dvou či více stavebních míst, mohla stát novostavba. Nové renesanční prvky se více uplatnily na průčelích domu (okna, portál, štít), ale i uvnitř domu (dvůr - arkády).⁴⁷

4.4. Materiál a stavební technika

Renesanční architektura navazuje nejen výtvarně na antický Řím, ale i stavebně konstrukčními způsoby. Opouští se nákladné stavby z kamene, lomený oblouk, žebrová klenba i opěrný systém. Stavění se rozděluje na dvě etapy: nejdříve se vyzdí celá konstrukce (tzv. hrubá stavba), a potom se upravuje povrch. Tato stavební technika byla mnohem rychlejší a hospodárnější (než celokamenná stavba - gotika). V renesanci se kámen používá pouze na některé architektonické prvky (římasy, nároží, portály). Zdivo se v nové stavební technice staví smíšené, z lomového kamene, cihel a velkého množství malty. Tloušťka zdi je velká a jejich povrch byl velmi nerovný.

4.5. Portál

Již od pradávna člověk vstupuje otvorem do svého obydlí, aby zde spočinul a byl chráněn před nebezpečím. Tento předěl vstupu z vnějšího do vnitřního světa, z exteriéru do interiéru, řešili stavitelé po staletí. Jeho základní funkce byla rozšířena o umělecký rozměr, který v sobě nese určitou symboliku. Ta se rozvíjela a proměňovala v nových epochách.

⁴⁶ MUCHKA 2001, 55.

⁴⁷ SYROVÝ 1977, 247.

Výtvarně tak vzniká pestrá paleta vstupů do objektu. Portál, jenž zdobí vstup do budovy, se stal nedílnou součástí všech průčelí, od obytných domů až po katedrály. Architektonická konstrukce se spojuje se sochařskými prvky v rovnocennou složku výzdoby a funkčnosti (technická, užitková).⁴⁸ Slohová období někdy tuto rovnováhu narušují, buď potlačením (gotika) nebo zdůrazněním tektonických článků (renesance).

Portál v sobě nese určité poselství o majiteli a typu objektu (sakrační, fortifikační, obytný), a o jeho společenském postavení (šlechtic, měšťan).⁴⁹ „Řeč portálu,“ jak ji nazval Muchka ve své knize, poukazuje na symboliku renesanční doby, která prožívá kontrast mezi uměním a přírodou (opera dell'arte - parto della natura).⁵⁰ Ve hmotě vyjadřuje polaritu mezi hladkou a hrubou, opracovanou a neopracovanou plochou. Sebastiano Serlio „překládá řeč portálů“ do architektonického traktátu ve formě vzorníku.⁵¹

4.5.1. Typy portálů

Již od antiky rozlišujeme několik základních typů portálů:

- dveřní rám může být tvořen kvádríky skládanými do požadovaného tvaru podporujícího pilíře a naopak podpíraného překladu nebo oblouku - archivoly (tzv. bosovaný, rustikový portál).

⁴⁸ Na počátku převažuje konstrukční řešení, kdy vstupní vchod je zpevněn pouhým kamenným obložení (již tím se vytváří architektonická výzdoba na domě). Stavebníkův záměr bylo konstruktivní zpevnění domovního vstupu, ke kterému stačilo jednoduché kamenné ostění s rovným horním zakončením. Později se přidává profilace pro odlišení od stěn. Nakonec se rovné nadpraží završí římsou. Ostění se časem kolem dveří rozrůstá, z rovného nadpraží se přechází na půlkruhové oblouky osazené na pilířích. Portály se tak zvětšují jak do šířky, tak do výšky i se rozšiřují před průčelí domu. Římsy vyložené před líc zdiva musí být podpírány sloupy, pilíři či pilastry.

Těmito tektonickými prvky je vstupní prostor rozšířen a musí být oživen dekorativními články. K tomu je použito reliéfní plastičnosti.

⁴⁹ Ozdoby portálů - maskarony. Symbolizují určitou ochranu pro dům. Erby a iniciály hlásají společenské postavení stavebníka. Mravoučný citát či heslo slouží k zamyšlení.

⁵⁰ MUCHKA 2001, 24.

⁵¹ SERLIO 1551.

- okraj dveřního otvoru může být tvořen dekorativním plochým rámem - šambránou, která se nahoře často rozšiřuje do tzv. ucha naznačujícího nadpraží, jež přesahuje obrys portálu ve vodorovném směru⁵²
- dveřní otvor je orámovaný tzv. edikulou,⁵³ jejíž nosné články podpírají kladí, které ještě může vrcholit štítem⁵⁴

Právě portál s edikulou můžeme označit za hlavní kompoziční typ renesančního portálu.⁵⁵ Ztvárňovaný od roku 1425 raně renesanční Florencií podle římských edikul císařské doby.⁵⁶

1. portál edikulový - základní útvar běžného ostění s půlkruhovou archivoltou je v tomto případě rámován sloupy, polosloupy nebo pilastry, které nesou buď celé kladí obvykle zalomené, nebo pouze jeho části. Tím se vytváří pevný čtverhranný rám, edikula a ten vytváří dojem plastického vysunutého portálu. Plochy portálů jsou někdy pokryty bohatou dekorovanou výzdobou, jindy jsou jen jednoduché a strohé; někdy tyto portály oživují drobné figurální reliéfy.

První projevy renesance v Praze souvisí s reprezentačním řešením vstupů do objektů. Jedná se o skupinu edikulových portálů spojovaných s hutí Benedikta Rieda. Za nejstarší z nich (kolem 1510- 1520) je považován vstupní portál do Starého královského paláce (tzv. Jezdecké schodiště).

Na Starém Městě se v roce 1531 objevuje první renesanční edikulový portál U kamenného beránka čp. 551 rovněž z huti Benedikta Rieda.

⁵² Šambránový portál bývá obohacen římsou, dosedající nahoře na šambránu a spočívající na bočních konzolách, popřípadě s vlysem, který zjemňuje předěl mezi šambránou a římsou a dodává portálu lehčí, vzdušnější ráz.

⁵³ edikula: latinsky aedes - pokojík, dům, chrámek

⁵⁴ Antické edikuly většinou rámovaly náhrobky nebo sochy.

⁵⁵ Edikulové řešení, které patří takřka k symbolům antické architektury. Renesance hledá určité archetypy, které by vyjadřovaly ideje obnovené antiky, a edikula k nim patřila. MUCHKA 2002, 24.

⁵⁶ KRČALOVÁ 1989, 6.

2. **portál šambránový** (plošný typ), kolem dveřního otvoru (v normativním poměru výšky ku šířce 2: 1obíhá trojdílný plochý rám, který se nahoře rozšiřuje do typických uch - horizontální překlad je širší než svislé rámce podél dveří.⁵⁷ Nad ním je umístěna římsa, opřená o krajní volutové konzoly. Římsa je posunuta poměrně vysoko nad vlastní vchod, takže vzniká místo pro reliéfní vlys. Vlys není obdélný, ale má zvonovitý tvar a zbylý prostor u konzol zabírají malé voluty.⁵⁸

prototyp: antický chrám u Splitu

vzor: lze hledat v předloze IV. knihy S. Serlia

provedení: rok 1540, Letohrádek královny Anny, kameník Paola della Stella

3. **Portál bosovaný** (rustikový), je typ, jehož **dveřní otvor rámuji kvádríkové bosa sestavené buď do půlkruhového záklenku, nebo s vodorovně složenými klenáky.** Vznik renesančních bosovaných portálů lze vysledovat u florentských paláců, kde zvýrazňovaly profánní ráz stavby. Bramante později bosované portály upravil a rozvinul (na bráně vatikánského Belvederu). Díky Serliově III. knize o architektuře je forma bosovaného portálu rozšířena a opakována až do 17. století, V českém prostředí se stává velmi oblíbeným typem renesančního portálu.

Varianta bosovaného (rustikového) portálu tvoří typ, jehož bosa nejsou sestaveny ve vodorovných řadách, ale **vytvářejí od pomyslného středu paprscitý oblouk, a navíc se rytmicky střídají delší kvádríky s kratšími.**

Ve druhé polovině 16. století vzniká další varianta bosovaného portálu - pravoúhlý portál. U něj není **rovný překlad** tvořen běžnými lichoběžníkovými vazáky (jako

⁵⁷ Architráv v šambránovém portálu připomíná svým jemným provedením - jednotlivé pásy jsou odděleny ultra jemným listovcem a perlou - korintské kladí.

⁵⁸ Podle tohoto specifického detailu byl rozpoznán i přesný prototyp, kterým je portál z antického chrámu u Splitu. MUCHKA 2001, 28.

v předcházejících příkladech), ale **diamantově fazetovými bosy sestavené kolem pravoúhlého otvoru.**⁵⁹ Není tu brán zřetel na konstrukční či statickou logiku, a proto může být jeho tvarosloví označováno jako formy pokročilého manýristického slohu.

Nejstarším bosovaným portálem tohoto druhu je palác Granovských čp. 659 z roku 1559. Lze říci, že portály této skupiny jsou na Starém Městě nejběžnější.

Renesanční portály na Starém Městě pražském je možné seřadit buď:

- typově (dle konstrukce) - o tom již bylo psáno výše (edikulový, bosovaný, šambránový); rozdělení do těchto tří skupin není však dostačující (pro časové seřazení ani pro vývoj), neboť tyto základní útvary portálu se vyskytují a střídají navzájem po celé období renesančního slohu.
- chronologicky - o tom bude psáno níže.
- nebo seřadit do skupin, podle určitých shodných architektonických znaků a vlivů.

4.5.2. Portály z období rané renesance (asi 1490–1535) Doba pronikání renesančních prvků

Počátek rané renesance v našich zemích se dá časově vymezit rokem 1492, kdy z ruky vlášských kameníků, povolanych z Uher, vzešel portál v Tovačově na Moravě a téhož roku i zámecký portál v Moravské Třebové.⁶⁰

Souběžně s časnou či ranou renesancí totiž stále žije pozdní gotika a vydává až do počátku 16. století své nejskvělejší plody. Nový sloh se naopak teprve probojovává: záhy

⁵⁹ Na bosách mohou být i plastické erby nebo rosety.

⁶⁰ Tovačovský i moravsko-třebovský portál tedy představovaly jen jakási výjimečná, na reprezentaci stavebníka vypočítaná díla mistrů, kteří jinak do vzhledu a koncepce staveb, do nichž byly portály pouze zasazeny, nezasáhli. ŠAMÁNKOVÁ 1961, 12.

se ho ujímá pražská dvorní stavební huť Riedova (Rejtova).⁶¹ Jejím nejčastějším projevem jsou okna Vladislavského sálu.⁶² V tvorbě Benedikta Rieda byly konstrukční prvky gotické podřizovány dekorativním účelům, tzn. renesanční tektonické prvky jsou přetvářeny pro dekorativní záměry.⁶³ Též proto (v duchu vžitého způsobu gotické modelace) byly jednotlivé tvary modelovány spíše odebráním materiálu než přidáváním nové hmoty, přičemž přidané plastické články byly vyzdívány často ve velmi **plochem reliéfu**. Tímto způsobem, tj. spojením renesančního tvaru s cítěním i konstrukcí gotickou, vznikla zcela zvláštní syntéza, charakteristická pro toto počáteční údobí. Stavební prostředí, do kterého přicházely první tvarové renesanční prvky, zůstalo tedy ve své konstrukční podstatě i uměleckém cítění ještě gotické, zatímco myšlenkový svět byl již hluboce poznamenán humanistickými idejemi.⁶⁴

Renesanční portály z tvorby Benedikta Riedla na Pražském hradě jsou inspirací pro ostatní pražské portály, které během třiceti let vytvořily samostatný renesanční slohový útvar.⁶⁵ Riedlovská huť působila také v měšťanském prostředí, kde obohatila novým renesančním portálem Novoměstskou radnici (z let 1520 až 1526). Staroměstská radnice nezůstala pozadu, když kolem roku 1525 pořizuje nové renesanční okno v jižním průčelí. Portál **U kamenného beránka čp.551** (1531) spadá do období pronikání renesančního tvarosloví do gotické konstrukce rané renesance na Starém Městě pražském.⁶⁶ Tvorba B. Rieda (portály na Pražském hradě i na Starém Městě) je pokládána E. Šamánkovou i Pochem za nejčistší renesanční formy kolem roku 1500 inspirované italskými příklady.

⁶¹ B. Ried poznal italské umění prostřednictvím Budína (původní předlohy je třeba hledat v urbínském okruhu Albertiho epigona Luciana da Laurano). HOŘEJŠÍ 1984, 507.

⁶² HEROUT 2002, 109.

⁶³ „Benedikt Reid se seznámil s novým slohem celkem náhodně, a to ve své funkci královského architekta; svědčí o jeho genialitě, že se neomezil na pouhé přejímání detailů, ale že jako prvý ze záalpských mistrů dospěl i k pochopení kompozičních principů nového slohu. V tvořivé osobnosti Riedlově se tedy harmonicky spojily principy renesančního tvarosloví s gotickým uměním.“ ŠAMÁNKOVÁ 1961, 15.

⁶⁴ SYROVÝ 1977, 251.

⁶⁵ POCHE 1947, 13.

⁶⁶ Portál Jezdecké schody a s ním soudobé a kompozičně obdobné portály kostela sv. Jiří, Novoměstská radnice a domu U kamenného beránka (rustikované pilíře) jsou prací huti B. Rieda. Jejich společným znakem je vyvinutá edikula, do níž je vloženo ostění vstupního otvoru. U prvních tří je kladí edikuly posazeno na kanelovaných sloupech a u posledního na rustikovaných pilířích. POCHE 1947, 13.

S přerušením styku se severní Itálií do Čech proudí ze severní Evropy (Francie, Sasko) renesanční forma, která taktéž vychází z gotického prostředí a která se stává hlavním pramenem českého renesančního tvarosloví.⁶⁷ Z hlediska stylu už nemůžeme hovořit o čistých renesančních formách.⁶⁸

Popudy, které v předchozím období vedly přední stavebníky a jejich architekty k tomu, že se rozhodli pro užití renesančního tvaru, byly nejrůznějšího původu a povahy. V díle dvorské huti šlo, jak se zdá už o zcela uvědomělou volbu krále Vladislava, vychovaného v humanistickém prostředí; tato volba odpovídala uměleckému nadání Rieda, který sám již dobře rozlišoval tektonickou povahu gotických a renesančních tvarů, a podle toho jich také užíval.⁶⁹

Portály z období přelomu 15. a 16. stol. jsou prací domácích stavebníků (přepis podle vzorů střeidoitalské renesance 15. stol.). Ještě to není tvorba vlašských umělců. Vzory pro pražské portály se nacházejí ve střední Itálii a to v Urbinu - kostel sv. Bernardina je předlohou pro portál jezdeckých schodů a Novoměstskou radnici; San Domenico a Chiesa dell Annunziata ve Florencii jejíž obloukový tympanon je obecným článkem v střeidoitalském quattrocentu je předlohou pro baziliku sv. Jiří na Pražském hradě.⁷⁰

4.5.3. Portály z období vrcholné renesance (od roku 1538–1570)

Podstatné změny ve vývoji české renesanční architektury nastaly, když byla králem Ferdinandem I. povolána skupina Italů na Pražský hrad. Početné skupiny mistrů zedníků a kameníků se usazují v Čechách, přijímají tu měšťanství a vytvářejí tu celé kolonie (Vlašská ulice). Brzy se ve své tvorbě přizpůsobují domácímu prostředí a naopak se místní umělci

⁶⁷ V českém prostředí, které bylo v počátcích nepřímo ovlivňováno italskými renesančními formami, postupně ztrácí na síle. Hlavní pramen pro tvorbu české renesanční formy se stane Sasko. HEROUT 2002, 111.

⁶⁸ ŠAMÁNKOVÁ 1961, 25.

⁶⁹ ŠAMÁNKOVÁ 1961, 25.

⁷⁰ POCHE 1947, 14.

zase přiučují od nich.⁷¹ Za svou existenci a formu vděčí: jednak osobnímu uměleckému přínosu **vlašských stavitelů** z oblasti jezera Lugánského a Comského a také **teoretickým spisům o architektuře**, které jsou uváděny do praxe.⁷²

„Tito Italové vytvořili zvláštní odstín české renesance, který rozvíjejí renesanční formy v pražské architektuře.“⁷³ Jejich umění se nezadržitelně proměňovalo - počesťovalo, že kolem roku 1560 se utvořil zcela odlišný slohový proud. Vliv vlašské výtvarné estetiky vytvořil, jakýsi místní renesanční portál, jehož základní formou je: půlkruhově zaklenutý otvor s hladkým pravouhlym ostěním, nad jehož horní ořímsovanou stranou, bývá prolomen obdélný světlík.⁷⁴

Od čtyřicátých let 16. století se vývoj českého renesančního umění rozdělil na tři renesanční směry: jednak již zde působil renesanční proud ze severní Evropy (ovlivněn gotickým prostředím), druhý umělecký směr ze severní Itálie a dále vliv perněstejných měst.⁷⁵

Italská renesance (quattrocenta i cinquecenta) svými velkými portály ovlivnila v 16. století vzhled pražských portálů, které v sobě nesou stylovou renesanční čistotu. Průčelí je vyjádřeno v kontrastu, kdy hladká fasáda budovy je ozdobena vlašským kamenným portálem. To má za účinek zdůraznění formy architektonických prvků a rovněž materiálu.⁷⁶

Vzory a příklady pro tvorbu renesančních portálů byly rozšiřovány pomocí teoretických spisů. Pro české prostředí byl hlavním představitelem Sebastiano Serlio (boloňský architekt), jenž je autorem osmi spisů vydávaných v několika jazycích od roku 1537 až do

⁷¹ HEROUT 2002, 111.

⁷² Je otázkou, jaká byla stavební praxe v předávání těchto předloh či vzorů v gotické huti.

Snad podle:

1) dodaných nákrešů - italské vzory

2) ryté předlohy - Vitruvius spis o archit. (vydaný roku 1511 fra Giocondou viz.

Pollak)

⁷³ SYROVÝ 1977, 254

⁷⁴ Např. portál nové školy u sv. Jindřicha v Jindřišské 974, z roku 1588. Tento typ je užíván až do počátku 17. století. POCHE 1947, 14.

⁷⁵ ŠAMÁNKOVÁ 1961, 25.

⁷⁶ POCHE 1947, 14sq.

roku 1575. Pro portály byla nejvíce používána IV. a VI. kniha vydané v roce 1537, obsahuje mnoho portálových vzorů (cizí i vlastní myšlenky autora). „Na šíření Serliových knih u nás má zásluhu Jacopo Strada, který do roku 1579 působil ve službách Rudolfa II.“⁷⁷

Dále bychom mohli zařadit francouzský spis Jakuba A. du Cerceau o triumfálních obloucích, vydaný v roce 1549 Orleans. Tyto teoretické spisy byly už používány v praxi první generací vlašských umělců. Příkladem je **Melantrichův dům čp. 471 na Starém Městě pražském** (1563-1567) postavený nejspíše podle předlohy ze spisu Jakuba A. du Cerceaua a také podle severoitalských portálů (jako např. biskupský palác ve Veroně). Portál se vyznačuje jemností provedení a slohovou čistotou, což nasvědčuje italské dovednosti a vystižení ideálů.⁷⁸

V portálu domu **U dvou zlatých medvědů čp. 475** (1567-1575) je soustředěno mnoho vlivů i směrů, které se navzájem proluly do jedinečné syntézy architektonického tvarosloví. Florencie se svými bosovanými paláci ovlivnila české renesanční prostředí. Pro florentský palác bylo charakteristické už od dob Albertiho těžké bosované zdivo, které zdůraznilo profánní ráz stavby. Pro městskou stavbu je použit portál, jako samostatný architektonický prvek, který byl poprvé uplatněn v šedesátých letech 16. století na **paláci Granovských, Týnská 639** (1559).

⁷⁷ Sedmá kniha Serliových traktátů byla vydaná až v roce 1575 ve Frankfurtu díky zásluze Jacopa Strady. Opus italicum 2001, 22.

⁷⁸ POCHE 1947, 16.

4.5.4. Portály z období pozdní renesance – manýristického období (1580–1620)

V osmdesátých letech 16. století se více uplatnily principy severské renesance v Čechách než umění vlašské, užívající italských forem. Severské prvky pronikly hlavně do portálové architektury městských domů, kde takřkajíc v hrubší verzi opakují italské tvarosloví pozdního renesančního vývoje. Stavebníci i kameníci potřebovali pro svou tvorbu portálů inspiraci nebo předlohu, a jak již bylo řečeno mnohokrát, největším autorem vzorníků byl Serlio. Tím se u nás vyskytují stejné základní typy portálů, neboli slohové tvary, jako v Itálii. Specifikum architektonického tvarosloví v pozdní renesanci je problematika vztahů mezi dvěma vrstvami architektonické hmoty, tj. mezi bosovanou základnou a přiloženou tektonickou konstrukcí.⁷⁹

V tomto období přechází renesanční portál k monumentalizaci. Blokový tvar vstupního otvoru se vlamuje do rustikové plochy, jehož součástí je edikula (tektonický prvek), která je tvořena pilíři nebo sloupy. Propojení obou částí má za příčinu protahování bos do plochy nosných článků edikuly v pozdějším období až do jejího kladí (kolem roku 1600).⁸⁰ Dvojitá vrstva hmotného povrchu může být aplikovaná také tím, že se jednotlivé vrstvy bosáže kladou šupinovitě přes sebe. Monumentální portálová konstrukce byla schopná mnoha variant a kombinací - pronikání klenáků v portálech do kladí, ve výzdobě se uplatňuje také rolverk, nejdříve používaný k rámování kartuší, později přešel do souvislých pásů a tím vnikla severská dekorace do původní ornamentiky italské.⁸¹ K pojmu manýrismu lze přičíst svislých architektonických článků, sloupů, polosloupů nebo pilastrů s figurami a hermami. Dalším znakem pro toto období je zploštění reliéfu a protažení architektonických prvků do výšky, rozeklané tympanony.

⁷⁹ Tzn. „portály, kde se těla pilastrů skládají z bosovaných kvádrů, takže se zdá, jako by byla úplně pohlcena podkladovou bosovanou stěnou.“ ŠAMÁNKOVÁ 1961, 103.

⁸⁰ „Tělo hladkého sloupu se nyní připoutává k bosované základně pouze každou třetí vrstvou bosovaného kamene. Jak se u sloupů bosované pásy zvedaly nad plošnou základnu, aby k ní připoutaly tělo sloupu a způsobily vzájemný prostup, tak se zde prostupuje hladká část kladí s bosovanými klenáky archivolty tím, že se útvar kladí pod ně podkládá. Klenáky vstupního oblouku zasahují teď do vrstvy kladí, přerušují jeho běh a rozdělují je ve dva nesouvislé úseky nad sloupy edikuly.“ ŠAMÁNKOVÁ 1961, 104.

⁸¹ KŠÍR 1967, 6.

Jako příklad je možné jmenovat: portál domu **Železných dveří v Jílské ulici čp. 436** (okolo roku 1600) - podkladová plocha, archivolta i pilastry jsou drobně bosovány (bosáž proniká do archivoly), obdélné rolverkové kartuše v architrávu;⁸² portál **Stará rychta v Rytířské ulici čp. 404** (1588) -monumentalita, zvýšená plastičnost tvarů; portál **U černého medvěda v Železné ulici čp. 492** (1600) má bosované toskánské pilastry s volutovým klenákem v závěru; portál **U francouzské koruny v Karlově ulici čp. 188** (1605); portál domu **U pěti korun v Melantrichově ulici čp. 465** (1615) - kladí se prostupuje s klenáky, ačkoliv pilastry mají hladké dřívky; portál **Teyfflova domu v Melantrichově ulici čp. 463** (1610) portál je lemován svazkem bosovaných pilastrů, na nichž leží rozštěpený architráv;⁸³ portál **U Vejvodů (ve stejnojmenné ulici) čp. 353** (1618) ploché bosování portálu; portál z bývalé staroměstské **celnice Staroměstské náměstí čp. 1** (přenesený z Křižovnického náměstí čp. 193) jeho ploché bosa jsou se sloupy připoutány prstenci, jenž spadají až k soklům, ústřední klenák zdobí maskaron, ve střední části architrávu se nachází rolverková kartuš, kompozice portálu je završena rozeklaným frontonem; portál domu **Buquoyský v Celetné ulici čp. 562** (1628) monumentální portál s bosovanými polosloupy vrcholící rozštěpeným frontonem.

Období renesance a raného baroku je dobou, v níž výtvarně řešený portál dosáhl svého největšího kvantitativního i kvalitativního rozkvětu. Jeho význam, lze posoudit v souvislosti se stavebním rozmachem v 18. stol., kdy u přestaveb starších budov byly původní renesanční portály zachovány v barokní architektuře.

⁸² Předloha ze čtvrté knihy Serliovy.

⁸³ Vzorem pro Teyfflův portál mohla být florentská předloha medicejského kasina. ŠAMÁNKOVÁ 1961, 105.

5. Portály Starého Města

5.1. Dům U kamenného beránka

Staroměstské nám. 551/17, kolem roku 1531

Dům „U kamenného beránka“ je gotická novostavba s fragmenty románského zdiva, doplněná kolem roku 1531 vstupním portálem. Průčelí včetně štítu pochází ze 17. století, klasicistně upravené, roku 1927 modernizovány dvorní části, a po požáru roku 1945 i hlavní budova.⁸⁴

Z románského domu na jižní straně Staroměstského náměstí vzniká ve 14. století gotická novostavba, která prochází znovu přestavbou v roce 1531. V raně renesančním duchu, zde byl osazen zvláště významný vstupní portál, edikulového typu, který je značně originálním reprezentantem tzv. pražské protorenesance⁸⁵. Vlastní ploše profilovaný půlkruhový vchod, s dole se zalamující vnější archivoltou, rámuje hmotné hranolové pilíře s entazí, zvýrazněnou protínajícími se úhlopříčnými lištami ve tvaru písmene X. Na pilířích spočívají kompozitní hlavice. Riedovský typ protorenesančního portálu, uplatněný na Starém paláci Pražského hradu zde dosáhl zajímavé svérázné proměny.⁸⁶ Portál je zčásti nově doplněn a osazen novodobými vraty. Nad portálem vystupoval z průčelí prvního patra arkýř, předchůdce dosud dochovaného arkýře, který pochází až z pozdně renesanční přestavby.⁸⁷

⁸⁴ VLČEK 1996, 368.

⁸⁵ „**protorenesance** (z řec. proto - první, přední): první renesance, v dějepise a teorii umění termín označující umění antikizující povahy, které předcházelo renesanci jako dobovému slohu a je považováno za její předjímání a první projev“. BALEKA 1997, 293sq.

⁸⁶ Portály z tvorby B. Rieda (Jezdecké schody Pražského hradu, kostel sv. Jiří, Novoměstská radnice) jsou kompozičně obdobné. Jejich společným znakem je mocně vyvinutá edikula, do níž je vloženo vlastní ostění vstupního otvoru. U prvních tří spočívá kladí edikuly na kanelovaných sloupech. U portálu U kamenného beránka na rustikovaných pilířích. Veškerá struktura těchto portálů i jejich detail, až do podrobné profilace šambrán vstupních otvorů, je provedena v čistých renesančních formách. POCHÉ 1947, 13.

⁸⁷ LÍBAL/MUK 1996, 241.

5.2. Ungelt – palác Granovských

Týnská 639/4, kolem 1559

Palác Granovských z Granova, (Ungeltní dům), vznikl na základech románského, později gotického ungeltního domu, přestavěného ve dvou renesančních etapách.

Dům (čp. 639) má společnou historii s domy čp.640 a čp.1049. Spolu s nimi tvořil již od doby románské ungeltní dům, zv. také Lasta curia. Od roku 1548 byl správcem Jakub Granovský z Granova. Poněvadž splatil „všechny zápisy a jiné spravedlnost váznoucí na domě Ungeltním“ a chtěl zpustlý dům přestavět, požádal císaře Ferdinanda I., aby mu jej za jeho služby daroval dům. Císař mu majestátem z roku 1558 vyhověl s tím, že Granovský bude držet služebníka k otevírání a zavírání bran Ungeltu.

Renesanční výstavba následovala v rychlém sledu v letech 1559-1560, jak dosvědčují letopočty na kamenných portálcích.⁸⁸ Dům Granovský je prvním reprezentantem nového architektonického vývoje, charakterizované zobečněním renesančního slohového projevu. Z větší části šlo o renesanční novostavbu.

Dvoukřídlá budova na půdorysu L s krátkým západním křídlem se obrací do Týnské ulice, kde se nachází vjezd do Ungeltu. Uliční fasáda západního křídla si uchovala renesanční řešení, bohužel bez původní sgrafitové výzdoby. Do průjezdu se vchází půlkruhovým raně renesančním portálem v pravoúhlém rámu, obloženým plastickými bosovanými pískovcovými kvádry. Jednotlivé bosy člení vrypy, sestavené do obrazců diamantování. Patu záklenku i horní okraj portálu zvýrazňuje nečleněná římska. Portál je datován rokem 1559.⁸⁹ Jedná se o zatím nejstarší spolehlivě datovaný bosovaný renesanční pražský portál.⁹⁰ Typ bosovaného portálu se dále bude často opakovat hluboko až do 17. století.⁹¹

⁸⁸ VLČEK 1996, 431.

⁸⁹ LÍBAL/MUK 1996, 244sq.

⁹⁰ „Podivuhodné tempo výstavby domu Granovských výstižně naznačuje skutečnost, že jeho severozápadní křídlo, vložené uvnitř středověké týnské hradby, zakrylo dokončený úsek zadního průčelí

5.3. Melantrichův dům

**Melantrichova 471/1, Kožná 474/4, 1563-1567, přenesený portál, dnes –
Muzeum hl. m. Prahy**

Novorenesanční nájemní dům Tomáše Slavíčka a Františka Hubáčka z roku 1895.

Dnešní novorenesanční budova je volnou parafrází známého Melantrichova domu „U dvou velbloudů,“ později „U červeného srdce“, zbořeného v roce 1893.

Tento dům připomínaný poprvé již ve 14. století, získal roku 1563 tiskař Jiří Melantrich z Aventina (pamětní mramorová deska, osazená roku 1893), který jej vzápětí radikálně přestavěl a umístil sem svou tiskárnu. Vynikající renesanční dům knihtiskaře Melantricha, postavený v letech 1563-1567 je svědectvím výrazného kvalitativního rozvoje měšťanské architektury na pravém vltavském břehu v šedesátých letech 16. století. Jeho edikulový hlavní portál stával původně v ustouplé pravé části hlavního průčelí s typickým renesančním rozvrhem oken 1-2. Půlkruhový vjezd rámuje dvojice toskánských sloupů na vysokých podnoží nesoucí vlys s triglyfy a metopami s jemnými reliéfy.⁹² Jemnost provedení a slohová čistota portálu nasvědčuje, že je dílem italských kameníků, obeznalých s výtvarnými tendencemi slohu.⁹³ Na Melantrichově domě byla osazena velmi náročná vstupní architektura dosahující evropské úrovně.⁹⁴

křídla s průjezdem, jež bylo pokryto sgrafity. Pravoúhlý bosovaný portál severozápadního křídla, shodný s křídlem protilehlým, nese letopočet 1560. Obě křídla dělí od sebe jediný rok, přesto však severozápadní křídlo dosvědčuje další výrazné posílení renesančního architektonického projevu.“ LÍBAL/MUK 1996, 246.

⁹¹ Dle Pocheo je portál kombinací předlohy z Cerceua a příkladů portálů severoitalských (biskupský palác ve Veroně). POCHE 1947, 16.

⁹² Již nejstarší protorenesanční pražské portály byly edikulového typu. V první polovině šedesátých let 16. století se na Starém Městě objevil typ edikulového portálu, který přežíval až do doby barokní. LÍBAL/MUK 1996, 248sq.

⁹³ POCHE 1947, 16.

⁹⁴ Podobnost s biskupským portálem ve Veroně.

Renesanční charakter si Melantrichova stavba uchovala až do svého zbourání.⁹⁵ Edikulový hlavní portál přežil zkázu domu v těžce poškozeném stavu.⁹⁶ Dnes je osazený na zadním průčelí Muzea hl. m. Prahy v ulici Na Poříčí - bohužel bez půlkruhového nástavce, který nejvíce naznačoval souvislosti s grafickou předlohou z díla významného francouzského architekta Jeana Ducerceaua.⁹⁷

5.4. Dům U dvou zlatých medvědů

Kožná 475/ 1, 1567-1575

Dům „U dvou zlatých medvědů“ (U zlatého medvěda), vznikl ze dvou gotických objektů, renesančně přestavěných ve dvou etapách (kolem 1560 a před 1600). Kolem roku 1730 zvýšený na třípatrový.

Roku 1564 vlastnil dům tiskař Jan Kosořský z Kosoře a někdy v této době (podle ceny asi 1567) vznikly pozoruhodné nádvorní arkády, které jsou zřejmě prací některého dvorského kameníka.⁹⁸ Mezi lety 1567 a 1575 byla zbudována přední dvoupatrová budova domu. Nejnápadnějším zjevem exteriéru je portál, osazený na bočním průčelí.⁹⁹ Jeho půlkruhovou vstupní část rámují úzké pilastry s volutovými hlavicemi, členěné spolu s cvikly nad archivoltami plochými reliéfy převážně s motivy listových úponků. Portál má dvoupatrové schéma, odvozené z portálů oblasti Comského jezera, které je přizpůsobeno domácímu vkusu nástavcem a světlíkem.¹⁰⁰ Ve vysokém vlysu nad římsou je vymodelována dvojice reliéfních medvědů a dvojice sedících postav, spolu s listovými úponky i spirálovitými prvky. Bizarní portál působí ve srovnání s portálem Melantrichova domu dosti archaicky, členění však naznačuje přímý vztah k severoitalské renesanci první

⁹⁵ Dům tedy bohužel známe pouze z dokumentárních fotografií z roku 1895. MUCHKA 2001, 83.

⁹⁶ VLČEK 1996, 327.

⁹⁷ MUCHKA 2001,83.

⁹⁸ VLČEK 1996, 328.

⁹⁹ „Kamenný portál je typologicky nejvíce variantním prvkem.“ MUCHKA, 2001, 86.

¹⁰⁰ Bohatá reliéfní náplň se přibližuje severskému cítění. POCHE 1947, 19.

třetiny 16. století.¹⁰¹ Badatelka E. Šamánková poukazuje na prvky jihoněmeckého směru, které vycházejí z lombardské a janovské části Itálie. Předloha, podle které měl být portál postaven (dvoupatrové pilastry v edikule) byla pochopena gotizujícím způsobem: „články se ztenčily, zvertikasovaly a proměnily ve své hmotě, jak je patrné nejen na pilastrech, ale i na celém kladí.“¹⁰² Dům U dvou zlatých medvědů názorně dokládá výstavnost, originalitu a invenční pestrost renesanční měšťanské architektury na Starém Městě.¹⁰³ Číslice domu jsou novorenesanční.

5.5. Dům Stará rychta

Rytířská 404/12, 1588

Dnešní vzhled domu „Stará rychta“ určila raně klasicistní přestavba Ignáce Jana N. Palliardiho z doby kolem roku 1798. Dříve komplex středověkých budov (rychty s věží a tzv. Havelské brány) renesančně upravených v letech 1588.

Vznik královské rychty souvisel patrně se založením Havelského Města Václavem I. (1232-1234), ale není jasné, zda se původní rychta nalézala v místech dnešního domu. První konkrétní zmínky pocházejí z doby 1357. Bydlel zde rychtář, poté se mluví o dvorci biskupa modenského, ale již od roku 1401 je dům běžně nazýván „domem rychtářovým“. Na počátku 2. pol. 15. století přešel do majetku obce, která jej roku 1490 prodala. Město získalo rychtu zpět asi koncem 15. století; po roce 1549 zde snad byl snad zřízen soud nad apelacemi. Zmiňovány jsou tu krámce, obecní sklepy a lékárna, také sklady a prodej pláten, vinný šenk (později, od 1687 i pivní).

V Schallerově topografii se hovoří o nápisu nad hlavním portálem, který datuje obnovu rychty do roku 1588, kdy byl majitelem byl Václav Krocín z Drahobejle. Na klasicistně řešeném exteriéru připomíná renesanci pouze hodnotný vstupní portál edikulový

¹⁰¹ LÍBAL/MUK 1996, 249sq.

¹⁰² ŠAMÁNKOVÁ 1961, 100.

¹⁰³ Vnímáme tu dočasné působení vlivů severských, nizozemských, vedle čistých obměn odvozených z Itálie. LÍBAL/MUK 1996, 249sq.

s iónskými polosloupky nesoucí kladí se zubořezem. Při krajích a uprostřed vlysu jsou osazeny masivní voluty,¹⁰⁴ které připomínají Buontalentiho portál ve Florencii (Palazzo Non finito).¹⁰⁵ Při stavbě je zmíněn zedník Andreas Maryna a tovaryš Štěpán Krase.¹⁰⁶

5.6. Dům U železných dveří

Jilská 436/18, Michalská 19, 1596- 1607 (1560)

Dům „U železných dveří“, v jádru gotický, přestavěný renesančně (po 1550 a znovu kolem 1600) a barokně; fasáda pochází z pozdně barokní úpravy.

Rozsáhlá parcela a hmotové seskupení napovídají, že objekt vznikl spojením několika celků. Hluboká parcela mezi ulicí Michalskou a Jilskou je zastavěna čtyřkřídlou budovou s protáhlým lichoběžným průchozím dvorem. Renesanční přestavbu dokumentuje mohutný pravoúhle rámovaný bosovaný portál do Jilské ulice. Dostí ojedinělý portál, členěný na půlkruhovém záklenku, na ploše cviklů i na toskánských pilastrech plochou bosází.¹⁰⁷ Ve vpadlých polích architrávu jsou vloženy dvě obdelné rolverkové kartuše.¹⁰⁸ Portál byl dosud kladen do rané renesance kolem poloviny 16. století.¹⁰⁹

Jeho celkový výtvarný ráz, především ploché bosalce, posunují dobu jeho vzniku až na sklonky 16. století. Další důkladná přestavba proběhla po roce 1600, kdy již všechna stavení byla spojena a vznikl dům v dnešním rozsahu.¹¹⁰

¹⁰⁴ LÍBAL/MUK 1996, 259.

¹⁰⁵ POCHE 1947, 20.

¹⁰⁶ VLČEK 1996, 285sq.

¹⁰⁷ Poche odkazuje na vzory portálů Sanmichelioho (Porta nuova ve Veroně) a na předlohu Serliovu. Dále poukazuje na vlivy nizozemské - kartuše v kladí.

¹⁰⁸ LÍBAL/MUK 1996, 264.

¹⁰⁹ Vlček datuje portál kolem roku 1560. Poche uvádí dataci 1556.

¹¹⁰ VLČEK 1996, 303.

5.7. Dům U černého medvěda

Železná 492/18, 1600

Dům U černého medvěda, gotický, dvakrát renesančně přestavěný; fasáda upravena kolem roku 1780 a zvýšena kolem roku 1830.

Dům je položen na dvou hloubkových parcelách, do ulice se obrací čtyřpatrovou fasádou. První renesanční fáze přestavby proběhla před rokem 1570, kdy asi pravděpodobně vzniklo zadní stavení, dům byl pak postupně renovován až do počátku 17. století.¹¹¹ Vyšší reprezentativní náročnost budovy vyjadřuje serliovský bosovaný portál v pravouhlém zarámování, lemovaný bosovanými toskánskými pilastry s volutovým klenákem v závěru,¹¹² který vznikl krátce po roce 1600.¹¹³

5.8. Dům U francouzské koruny

Karlova 188/4, Anenská 3, 1605

Dům U francouzské koruny, renesanční, upravený v roce 1862 a 1964.¹¹⁴

Dům byl postaven na parcele prostupující hloubkou bloku, roku 1605 se označuje jako „nově vystavený.“ Stavebníkem byl doktor obojího práva a apelační rada Matyáš Kremer z Grunova. Úzké renesanční průčelí v Karlově ulici a půlkruhový bosovaný portál vznikl v rámci přestavby z počátku 17. století.¹¹⁵

¹¹¹ VLČEK 1996, 338.

¹¹² LÍBAL/MUK 1996, 264.

¹¹³ VLČEK 1996, 338.

¹¹⁴ VLČEK 1996, 197.

¹¹⁵ LÍBAL/MUK 1996, 262.

5.9. Teyflův dům

Melantrichova 463/15, Michalská 18, 1610

Dům Teyflův, renesanční stavba na gotických základech z počátku 17století, jejíž fasády byly po roce 1768 byly upraveny rokokově.

Velkolepá renesanční výstavba byla podniknutá kupcem Janem Teyfem. Stavba bývá někdy spojována s osobností stavitele Jana Dominika de Barifis. Dům prostupuje celým blokem z Melantrichovy ulice č.15 do Michalské ulice č.18. Trojkřídlý původně dvoupatrový objekt má palácový charakter. Lze dokonce říci, že výtvarnou úrovní předčí většinu soudobých pražských renesančních paláců. Na obou uličních průčelích vyjadřují honosný zjev domu jen vstupní portály, především východní, obrácený do Melantrichovy ulice. Půlkruhový vchod v pravouhlém zarámování lemují bosované toskánské pilastry, celek vrcholí zalamovaným kladím s triglyfy a metopami.¹¹⁶ V kladí jsou pouze dva triglyfy a zbylou plochu zaujímají reliéfní ošátkované hlavičky. Maska v ústředním klenáku je mnohem stylizovanější a abstraktněji podaná. Do kladí zasahují pouze tři klenáky. V tomto pozdně renesančním edikulovém portálu jsou osazena rokoková vrata. Také v Michalské ulici se v parteru, členěném pásovou rustikou, zachoval původní pozdně renesanční portál (jednodušší než v Melantrichově ulici) s rokokovými vraty.¹¹⁷

Po architektonické stránce vznikl tehdy jeden z nejcennějších pražských měšťanských domů.

¹¹⁶ LÍBAL/MUK 1996, 269sq.

¹¹⁷ VLČEK 1996, 321sq.

5.10. Dům U Nedvídků

Na Perštýně 345/7, 1614

Dům U Medvídků, gotický, výrazně renesančně přestavěný kolem roku 1614, dnešní vzhled podmínily úpravy 19. století.

Dům se nachází na hluboké parcele, s dvorkem a zadním stavením. Velkou renesanční přestavbu předního domu zahájil nepochybně Sixt z Ottersdorfu, nabyvší ho v roce 1597 od Jana Nedvídky, po jehož rodu je dům pojmenován podnes. Dokončení nasvědčuje asi letopočet 1614 umístěný nad portálem. Typický bosovaný půlkruhový portál v pravouhlém zarámování, nad kterým probíhá lišta, je osazen vpravo hlavního průčelí.¹¹⁸

5.11. Dům U pěti korun

Melantrichova 465/11, 1615

Dům U pěti korun, v jádře gotický, výrazně pozdně renesančně přestavěný do roku 1615.

Budova se nachází na hloubkově nepravidelné parcele, jenž uzavírá jednotraktovými bočními křídly dvůr. Rozsáhlé rozšíření, uskutečněné po roce 1600 patrně Petrem Nerhoffem z Holtenperka, však dalo budově dnešní vzhled.¹¹⁹ Společným jmenovatelem je nezvyklá monumentalita a „minimalizace“ architektonického tvarosloví na míru nezbytně nutnou.¹²⁰ Dochované průčelí zařazuje tento dům mezi nejpůsobivější pražské historické architektury. Vznosné proporce hlavní budovy do ulice vyjadřuje její vstupní portál. Půlkruhový vchod v pravouhlém zarámování rozčleňuje plochá bosáž s háky, jež není

¹¹⁸ VLČEK 1996, str. 262.

¹¹⁹ MUCHKA 2001, 105.

¹²⁰ Výstavný gotický dům byl zvýšen na třípatrový. Svými rozměry je architektura domu v Praze zcela výjimečná, přibližuje se soudobé německé architektuře; vzor bývá hledán v „Zwerchhausu“ augsburské radnice. VLČEK 1996, 323. Portál má však italský ráz. LÍBAL/MUK 1996, 275.

uplatněna na předložených toskánských pilastrech. Kolem jejich hlavic se zalamuje kladí dórského řádu, s makaronovým klenákem nahoře ukončené profilovanou římsou.¹²¹ Typ portálu, téměř shodný se sousedním Teyflovým domem, nemá v tomto případě zkosené ostění a připoutané pilastry.

Klenotem dobového řemesla jsou původní renesanční vrata s letopočtem 1615, který patrně datuje hlavní etapu výstavby domu.¹²²

5.12. Dům U Vejvodů

Vejvodova 353/2, Jilská 4, 1618

Dům U Vejvodů, středověký, přestavěný renesančně kolem roku 1618 a upravený v letech 1908-1909.

Rozsáhlá nárožní parcela zastavěná dvoukřídlou jednopatrovou budovou. Nákladná renesanční přestavba se uskutečnila kolem roku 1618 a dala základ jejímu dnešnímu vzhledu. Byla provedena majitelem Melicharem Haldiem z Neuenperka. Na několikrát zalomené pozdně renesanční fasádě se nachází kamenný bosovaný, lehce stlačený portál v pravouhlém zarámování. Nad portálem je okrouhle plasticky tesaný znak v raně barokní kartuši.¹²³

¹²¹ VLČEK 1996, 323.

¹²² LÍBAL/MUK 1996, 275.

¹²³ VLČEK 1996, 265.

5.13. Dům bývalé staroměstské celnice

Křižovnické nám. 193/2, 1619

přenesený portál, dnes - Staroměstská radnice 1

Dům bývalé staroměstské celnice, renesanční (mezi 1612-1619), zvýšen a klasicistně upraven v letech 1840-1841 podle návrhu Jana Maxmiliána Hegera.

Dům bývalé staroměstské celnice při Karlově mostě se uvádí v letech 1406 - 1430 jako dům městského celníka, v roce 1640 jako celnice, kde se vybírá clo, obecní platy, vinný a pivní ták. Podle projektu J. M. Hegera byl přestavěn v letech 1840-1841 do dnešní podoby s pozdně klasicistním průčelím a manýristický vstupní portál byl přenesen do Staroměstské radnice (roku 1855), kde je dodnes zachován při vstupu do bývalého senátu. Portál je určující pro interpretaci renesanční architektury celnice.

Vznikl podle grafické předlohy Daniela Mayera z roku 1612. Výtvarná podoba portálu je v Praze ojedinělá. Po stranách pravoúhlého vstupu stojí toskánské sloupy, kolem jejichž hlavic se zalamuje architráv členěný triglyfy a rozetkami. Střední část architrávu zakrývá rolverková kartuš a celková kompozice vrcholí rozeklaným frontonem.¹²⁴ Maskaron na ústředním klenáku a polopostava ve středu štítu jsou jistě původní, což lze těžko říci o alegorických soškách po stranách staroměstského znaku.¹²⁵ Portálové ostění pod architrávem člení ploché boky a sloupy ztužují prstence, které jsou rozšířeny kosočtverečnými útvary, střední pás má navíc nýty. Neortodoxní je však zejména fakt, že pásy poutají i sokly sloupů, což postrádá jakoukoliv konstrukční logiku.¹²⁶ Bosáž byla vytvořena v pravoúhlém schématu, ale vzbuzuje dojem zvláštních, jakoby vystřižovaných obrazců s vpadlými poli.¹²⁷ Intarsované dveře s letopočtem 1619, v něm zasazené,

¹²⁴ Poche poukazuje na vlivy nizozemské - kazetování podstavců, rozeklaný štít a poprsí v kladí.

¹²⁵ MUCHKA 2001, 97.

¹²⁶ MUCHKA 2001, 97.

¹²⁷ LÍBAL/MUK 1996, 262.

pocházejí z Malostranské radnice. Nepochybně po tomto roce byla celnice vystavěna (do 1619) jako novostavba. Langweilův model dokládá renesanční podobu tohoto domu.¹²⁸

5.14. Dům Buquoyvský

Celetná 562/20, Ovocný trh 7, 1628

Dům Buquoyvský, gotický, renesančně rozšířený do dnešního dispozičního rozvrhu; vnější fasády navrhl Antonín Prachner roku 1773.

Komplex budov proniká celým blokem vymezeným Celetnou ulicí a Ovocným trhem. Roku 1627 nařídil Ferdinand II. prodat dům hraběnce M. M. Buquoy, vdově po císařském vojevůdci; dům se opět stal deskovým.¹²⁹ Krátce na to byl objekt výrazně přestavěn na palác (asi od roku 1628). Nejvýznamnějším projevem této úpravy je hlavní, severní portál do Celetné ulice. Je serliovského typu, půlkruhový v pravoúhlém zarámování s bosáží, po stranách s toskánskými polosloupky s bosami, kladí je členěno triglyfy a metopami. Portál vrcholí rozštěpeným frontonem.¹³⁰

¹²⁸ VLČEK 1996, 145, 208.

¹²⁹ VLČEK 1996, 378.

¹³⁰ LÍBAL/MUK 1996, 279.

Závěr

Závěrem bych se s vámi chtěla podělit o to, co mě nejvíce zaujalo právě na portálech starých domů. Cítím, že vyjadřují ducha domů, které zdobí. Skrývají v sobě mnohá tajemství, nepřeborné množství lidských osudů, práce, umění, nápadů. Jsou svědky zašlých časů, a zároveň v sobě nesou kamennou krásu, která přetrvává. Když se jich všimnu a zadívám se na ně, mohu žasnout nad lidským umem a zapojit fantazii, kdo právě do tohoto domu kdysi vcházel...a svět je bohatší a krásnější.

Seznam použité literatury a pramenů

Seznam pramenů

- SERLIO 1551 — Sebastiano SERLIO: Extraordinario libro di architettura di Sebastiano Serlio Bolognese, nel quale si dimostrano trenta porte di opera rustica, e venti di opera dilicata con la scrittura davanti che narra il tutto. Lyon 1551

Seznam literatury

- BALEKA 1997 — Jan BALEKA: Výtvarné umění–výkladový slovník. Praha 1997
- DVORSKÝ/FUČÍKOVÁ 1989 — Jiří DVORSKÝ / Eliška FUČÍKOVÁ (ed.): Od počátku renesance do závěru baroka (=Dějiny českého výtvarného umění II/1). Praha 1989
- FUČÍKOVÁ 1991 — Eliška FUČÍKOVÁ: Umění na dvoře Rudolfa II. Praha 1991
- HEROUT 2002 — Jaroslav HEROUT: Staletí kolem nás. Praha 2002
- HOŘEJŠÍ 1984 — Jiřina Hořejší: Pozdně gotická architektura. In: Dějiny českého výtvarného umění I/2
- JANÁČEK 1983 — Josef JANÁČEK: Malé dějiny. Praha 1983
- KAŠPAROVÁ 2010 — Jaroslava KAŠPAROVÁ: České země a jejich obyvatelé očima románského světa 16.–17. století. České Budějovice 2010
- KIBIC 1983 — Karel KIBIC: Vývoj architektury a urbanismu III. Architektura renesanční a barokní. Praha 1983
- KŠÍR 1969 — Josef KŠÍR: Olomoucké renesanční portály. Olomouc 1969
- KUČERA 1997 — Jan P. Kučera (ed.) Dějiny Prahy I. Praha 1997
- LÍBAL/MUK 1996 — Dobroslav LÍBAL / Jan MUK: Staré Město pražské, architektonický a urbanistický vývoj. Praha 1996
- MALIVA 2001 — Josef Maliva: Hodiny s výtvarným uměním českých zemí. Olomouc 2001
- MUCHKA 2001 — Ivan Prokop MUCHKA: Architektura renesanční (=Deset století architektury 3). Praha 2001

- Opus italicum — Opus italicum. Italští renesanční a barokní architekti v Praze (kat. výst.). Obrazárna Pražského hradu 21. 11. 2000 – 4. 3. 2011.
- POCHE 1944 — Emanuel POCHE: Pražské portály. Praha 1944
- POCHE 1988 — Emanuel POCHE (ed.): Praha na úsvitu nových dějin (=Čtvero knih o Praze 2). Praha 1988
- SYROVÝ 1977 — Bohuslav SYROVÝ (ed.): Architektura svědectví doby. Praha 1977
- ŠAMÁNKOVÁ 1961 — Eva ŠAMÁNKOVÁ: Architektura české renesance. Praha 1961
- VLČEK 1996 — Pavel VLČEK (ed.): Staré Město, Josefov (=Umělecké památky Prahy 1). Praha 1996

Seznam vyobrazení

1. Praha, portál U kamenného beránka, 1531. Foto: autorka
2. Praha, portál U kamenného beránka, detail, 1531. Foto: autorka
5. Praha, portál U kamenného beránka, detail, 1531. Foto: autorka
6. Praha, portál palác Granovských, 1559. Foto: autorka
7. Praha, portál Melantrichův dům, 1567. Foto: autorka
8. Praha, portál U dvou zlatých medvědů, 1575. Foto: autorka
9. Praha, portál Stará rychta, 1588. Foto: autorka
10. Praha, portál U železných dveří, 1596-1607. Foto: autorka
11. Praha, portál U černého medvěda, 1600. Foto: autorka
12. Praha, portál U francouzské koruny, 1605. Foto: autorka
13. Praha, portál Teyflův dům, 1610. Foto: autorka
14. Praha, portál U Nedvídků, 1614. Foto: autorka
15. Praha, portál U pěti korun, 1615. Foto: autorka
16. Praha, portál U Vejvodů, 1618. Foto: autorka
17. Praha, portál bývalé staroměstské celnice, 1619. Foto: autorka
18. Praha, portál Buquoyský, 1628. Foto: autorka

Obrazová příloha



1. Praha, portál U kamenného beránka, 1531, čelní pohled



2. Praha, portál U kamenného beránka, 1531, detail



3. Praha, portál U kamenného beránka, 1531, detail



4. Praha, portál paláce Granovských, 1559, čelní pohled



5. Praha, portál paláce Granovských, 1559, detail

6. Praha, portál Melantrichův dům, 1563-1567, současný stav



7. Praha, portál U dvou zlatých medvědů, 1567-1575, čelní pohled



8. Praha, portál Stará rychta, 1588, čelní pohled



9. Praha, portál U železných dveří, 1596-1607, čelní pohled



10. Praha, portál U černého medvěda, 1600, čelní pohled



11. Praha, portál U francouzské koruny, 1605, čelní pohled



12 Praha, portál Teyflův dům, 1610, čelní pohled



13. Praha, portál U Nedvídků, 1614, čelní pohled



14. Praha, portál U pěti korun, 1615, čelní pohled



15. Praha, portál U Vejvodů, 1618, čelní pohled



16. Praha, portál Bývalé staroměstské celnice, 1619, čelní pohled



17. Praha, portál Dům Buquoyský, 1628, čelní pohled